

Цитування:

Кацевич О. В. Орнамент як символічна форма культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 1. С. 115–119.

Katsevych O. (2023). Ornament as Symbolic Form of Culture. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 115–119 [in Ukrainian].

*Кацевич Ольга Володимирівна,
аспірантка*

*Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв*

<https://orcid.org/0000-0002-9772-4333>

okacevich@dakkkim.edu.ua

ОРНАМЕНТ ЯК СИМВОЛІЧНА ФОРМА КУЛЬТУРИ

Мета дослідження – обґрунтувати особливості функціонування орнаменту як символічної форми культури, його значення та роль у маркуванні соціально-культурного простору. **Методологія** полягає у використанні аналітичного, структурного, культур-герменевтичного, аксіологічного та семіотичного методів дослідження, які дають змогу розглянути феномен орнаменту з різних сторін культурологічного знання. **Наукова новизна** роботи полягає в розкритті специфіки знаково-символічної діяльності людини на прикладі орнаментального декорування і сигніфікації. Досліджено функції орнаменту, його знаково-символічну та соціально-психологічну складову в культурно-історичному просторі. Доведено, що орнамент є носієм культурно-історичної інформації та виступає засобом комунікації поколінь у просторі та часі. **Висновки.** Самоорганізація людини в культурі здійснюється за допомогою символів та знаків, що втілюються в такі символічні форми, як мова, релігія, наука й мистецтво. Орнамент є художнім засобом формоутворення в мистецтві. На відміну від інших образотворчих жанрів, що передають статику образу, тобто його топос, орнамент є динамічною зображальною формою, що передає темпоральну циклічність світовідчуття. Хронотоп орнаменту, завдяки динамічно-часовій компоненті, кодифікує культурну пам'ять спільноти, є сховком національних культурних наративів, які реактуалізуються в моменти соціокультурних криз та запиту на глибинні маркери колективної свідомості.

Ключові слова: орнамент, знак, символічна форма, культура.

Katsevych Olha, Postgraduate Student, Department of Cultural Studies and Intercultural Communication, National Academy of Culture and Arts Management

Ornament as Symbolic Form of Culture

The purpose of the work is to determine the specifics of ornament functioning as a symbolic form of culture, its meaning and role in marking the socio-cultural environment. **The methodological research** consists in the application of analytical, structural, cultural-hermeneutical, axiological, and semiotic methods, which allow us to consider the phenomenon of ornament from different aspects of cultural knowledge. **The scientific novelty** of the research lies in the discovery of the specifics of human signs and symbolic activities based on the example of ornamental decoration and signification. The ornamental functions, its sign-symbolic and socio-psychological components in the cultural-historical environment are researched. We have proven that the carrier of cultural and historical information is ornament and it is the means of communication between generations in space and time. **Conclusions.** Self-management of a human in the field of culture is implemented by means of symbols and signs, which are organised in such symbolic forms as language, religion, science, and art. Ornament is an artistic means of shape creation of art. Ornament is a dynamic figurative form that demonstrates the temporal cycles of senses in different artistic genres showing the static of image, the topos. Due to dynamic and temporal component codifies the cultural memory of the community, the ornamental chronotope is a storage of national cultural narratives that are re-actualised during the socio-cultural crises, and during request for deep markers of collective knowledge.

Key words: ornament, sign, symbolic form, culture.

Актуальність теми дослідження. Значення орнаменту в декоративно-прикладному мистецтві почало привертати увагу дослідників, зокрема й вітчизняних, починаючи із середини XVIII століття. Основну увагу дослідники приділяли практичному значенню орнаменту, а саме його використанню в

архітектурі та промислових виробках. Приблизно із середини XX століття вивчення питання про орнамент перейшло із площини дискусій про його практичне застосування в площину теоретичних культурологічних досліджень та теорії мистецтв. Інтерес до національної орнаменталістики посилюється

кожного разу, коли українське суспільство переживає моменти соціокультурного переструктурування та пошуку історичних джерел ідентичності. Тому українські орнаментальні традиції є важливим історико-мистецьким спадком й актуальним культурним феноменом, що потребує окремого наукового дослідження.

Вивчення історичного минулого народу, дослідження і зберігання історичних національних цінностей є одним з найважливіших завдань сучасної культури. Застосування національних орнаментальних мотивів у сучасних творах архітектури, декоративно-прикладної і художньої творчості є з'єднувальною ланкою між історичним минулим і сучасністю. Це підвищує, зокрема, рівень розвитку орнаменталістики і є важливим елементом встановлення такого взаємозв'язку [5, 3].

Незважаючи на значну кількість досліджень орнаменту як прояву декоративно-ужиткового мистецтва, питання про його потенціал як інструменту культурного семіозису, архіву візуальної, міметичної пам'яті, ментального коду народу не набуло достатнього висвітлення. Причини цього явища полягають у тому, що більшість досліджень були здійснені на базі емпіричного матеріалу. Отже, комплексне дослідження орнаменту як особливого не лише художнього, але й соціокультурного явища має базуватися на синтезі методів дослідження, вироблених у межах різноманітних напрямів гуманітарної науки: естетики, мистецтвознавства, соціології культури, культурологічного аналізу.

Аналіз досліджень і публікацій. Різноманітність орнаментів зумовила інтерес до вивчення генеалогії цього художнього явища, формування типологічних підходів, що враховують етностилістику візерунків, їх символіку та контекст ужитку. Семіотично-маркувальну функцію орнаменту в культурі досліджували такі вчені, як: М. Селівачов [4], Ю. Лотман [9], Ф. Боас [10] та ін. Західні науковці при вивченні орнаменту велику увагу приділяли його символіці та семіотиці, дослідженню функцій орнаменту як особливої знакової системи, носія сакральних та ідеологічних смислів (Ернст Кассіер [12], Мірча Еліаде [11]) Вони сформували соціокультурний статус орнаменту, визначили його функціональні особливості, які також виражалися у зв'язку соціуму та культури.

У сучасному мистецтвознавстві при дослідженні особливостей орнаменту відбувається зміщення акцентів на особливості його психологічного сприйняття та його основні властивості: ритм, симетрію,

модулярність, мерехтіння тощо (Ігор Юрченко [7], О. Костюк [2]). Культурологічний аналіз орнаменту як семіотичної форми передбачає поєднання зазначених підходів – перцептивного та дискурсивно-інтерпретативного – для виявлення меморизаційної та культурноінтеграційної ролі орнаменту як символічної форми культури.

Мета дослідження – дослідити та обґрунтувати особливості функціонування орнаменту як символічної форми культури, встановити його значення та роль у формуванні візуальних маркерів культури.

Виклад основного матеріалу. Людина є унікальною істотою, котра володіє свідомістю, здатна умоглядно освоювати світ, роблячи з нього знаковий зліпок. Вона освоює світ, оперуючи не лише предметами, а і їх знаками, тобто формами, що передають значущі властивості предметів. Отже, людина веде подвійне існування – у фізично вимірюваному матеріальному світі та умоглядному вимірі значущих символів. Саме останній є простором творчої реалізації особи. Представники семіотичного підходу в культурології пояснюють культуру як наслідок діяльності людини з продукування та освоєння реальності завдяки її переведенню в знакову форму. Німецький філософ неокантіанської школи Ернст Кассіер називав прояви умоглядної площини існування і самореалізації людини, де вона дотикається до високих, умоглядних, навіть божественних сутностей, символічними формами. До них він відносив релігію, міф, мову, мистецтво, науку.

Філософ зазначав, що в людей особливий тип думок, який не має тотожностей у тваринному світі. У людини розвинулась здатність ізолювати певні поняття – розглядати їх в абстрактному, символічному значенні. Без символізації життя людина буде обмежуватися біологічними потребами та практичними інтересами. Але ж вона прагне іншого – долучатися до «ідеального світу», у вимірах якого вона тільки й відчуває себе вільною і творчою. Він відкривається в таких символічних формах, як релігія, мистецтво, філософія та наука [12]. Символічне мислення та поведінка – ті характерні риси людського життя, які уможливають прогрес людської цивілізації.

Вивчення орнаменту як символічної форми культури – це, з однієї сторони, процес сприйняття, оцінки та розуміння естетичного й історичного змісту конкретного твору й артефакту. А з іншого – споглядання орнаментальної ритміки наштовхує на думку

про процесуальність самого семіозису, тобто потреби людини в безперервному семіозисі – породженні знаків з метою прикрашання і маркування ними навколишнього простору як простору людського, освоєного, безпечного.

Орнамент як приклад мистецької символічної форми (за класифікацією Ернста Кассіра) вирізняється тим, що його створювали як професійні митці, так і народні майстри, застосовується як у живописі, так і в архітектурі; його використовують як у сучасному дизайні, так і в стародавніх зразках народної творчості. Він має універсальні виражальні властивості: лаконічність, ритмічність, симетричність, геометричність, пластичність.

Розкриття функціональної ролі орнаменту відбувається в результаті аналізу стилістичних, формальних та інших структурних ознак, які підкріплюються етнографічним матеріалом, де орнамент виступає об'єктом історичного часу та різних часових проєкцій. Тож, споглядаючи певний орнаментальний об'єкт, ми занурюємося не лише в його технологічно-виробничий, виражально-естетичний контексти, але й у меморизаційно-сугестивний. Тобто орнамент виступає не лише як прийом декорування певної поверхні, але і як комунікативний акт поколінь, як послання у майбутнє, зміст якого має бути розкодований відповідно до наших актуальних життєвих пріоритетів та історичних викликів. Отже, символічні об'єкти не мають раз і назавжди зафіксованого змісту чи послання. Вони, як клубок, продовжують накручувати на свою основу все нові й нові інтерпретаційні контексти, тобто зумовлювати культурну динаміку (семіозис культури).

На думку італійського семіолога Умберто Еко, культура є сферою, де символічні об'єкти мають слабкий код, тобто їх зміст не може бути кодифікований раз і назавжди. Із часом вони уточнюються, поглиблюють своє значення, у чому виражається вільний, невідконтрольний модус культури, її внутрішньо детермінований потенціал семіотичного розгортання та самоздійснення (зокрема затухання, мовчання, забування, зникнення) у часі [13].

Орнамент є семіотичною системою, і його прояви мають знакову природу. Він характеризується двома взаємопов'язаними ознаками: виражальною та змістовою (тобто сигніфікатом, пов'язаним із семантичним аспектом). Функції орнаменту не обмежуються лише його декоративністю.

Орнаменти виражають значення та ступені розуміння цього значення залежно від рівня

перцептивної компетенції зі сприйняття, оцінки та розуміння інформації, закладеної в орнаментах, яка володіє сигнально-символічним значенням, відображає давню магію, культу та вірування, а також сформовану в результаті цього декоративну роль орнаменту в культурному просторі. У зв'язку із цим в орнаментальних структурах реалізуються соціально-психологічні прояви природи людини, свідомі та несвідомі процеси її самореалізації в соціумі через традицію, сформовану в процесі життєдіяльності.

Питання природи орнаменту, його форм, ритмічності та змісту виникали в багатьох теоретиків, які бачили в орнаменті не просте поєднання форм і ліній, а значно глибшу філософську інтерпретацію феномену. Символіка давнього мистецтва давно забута, проте її глибинність не викликає жодного сумніву. Кожен елемент орнаменту ховає в собі зміст, інформацію, знання про світ – світ, який автор знаків орнаменту філософічно осмислив та інтерпретував [8, 61]. Орнаментовані артефакти мистецтва та культури доводять, що об'єкти мистецтва одночасно семантично та історично зумовлені. Системи значень та повідомлень орнаментів, як архетипні знаки, адресовані міфологічній формі свідомості. Засвоєні форми символів культури дають змогу здійснювати метакомунікації та самоідентифікації всередині загального культурно-історичного простору.

Семантика ритму орнаменту залучає індивідуальну свідомість до тексту та контексту культури.

Згідно із дослідженнями відомого філософа Мірчі Еліаде, геометричний простір розмежований і розвивається в тих чи інших напрямках, але ніяка якісна відмінність та орієнтація не утворюються від його власної структури. Людина в традиційних суспільствах могла жити лише в тому просторі, де символічно забезпечувався зв'язок із «всевишнім» світом, саме тому житло ставало певним відображенням Всесвіту в мікрокосмічному масштабі. Безпечний, освоєний людиною простір повинен містити значущі, зрозумілі представникам спільноти знаки, котрі забезпечували зв'язок із ціннісно-смысловим ядром культури. Необхідний знак, наділений певним символічним значенням, вводить модус абсолютного в повсякдення, вказує напрям чи визначає тип поведінки індивіда [11].

Ритмічно організовані символічні послання орнаментів містять у собі значущу інформацію про світ та саму людину. Твори

мистецтва зберігають сліди стилістичної індивідуальності своїх творців і виконавців. Орнамент, крім того, передає ще й ритміку культурної діяльності.

Онтологічна природа орнаменту полягає в динамічній передачі послідовних символів, завдяки чому твориться певний зображальний наратив. Сама культура також розвивається в просторі та часі, а тому в орнаментальних мотивах відображені шаблі її становлення. Через орнамент мисленнево схоплюється типом образного канону культури її регіональна та епохальна локалізація [3, 60].

Національна знаково-символічна картина світу складається з темпорально-історичних координат та когнітивних карт – значущих образів та символів даної культури. Орнамент передає архетипні настанови, тобто успішні й значущі життєві досвіди представників культурної спільноти. Він транслює універсальні смисли, актуальність яких то загострюється, то нівелюється.

На думку феноменолога Едмунда Гуссерля, будь-яка культурна модернізація чи інновативний поворот полягає не стільки в запереченні старого, як у реактуалізації універсального. Архетипи національної культури зберігаються в традиційних мистецьких формах, наприклад в орнаментальній традиції [1].

Наукова новизна роботи полягає в дослідженні орнаменту як символічної форми культури. Проаналізовано його знаково-символічну та соціально-психологічну складову, що контекстуалізується в культурно-історичному просторі певної національної культури.

Висновки. Самоорганізація людини в культурі здійснюється за допомогою символів та знаків, що втілюється в такі символічні форми, як мова, релігія, наука й мистецтво. Орнамент є художнім засобом формоутворення в мистецтві. На відміну від інших образотворчих жанрів, що передають статику образу, тобто його топос, орнамент є динамічною зображальною формою, що передає темпоральну циклічність світовідчуття. Хронотоп орнаменту, завдяки динамічно-часовій компоненті, кодифікує культурну пам'ять спільноти, є сховком національних культурних наративів, які реактуалізуються в моменти соціокультурних криз та запиту на глибинні маркери колективної свідомості.

Література

1. Гуссерль Е. Криза європейського людства і філософія. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки* / пер. Е. Причепій. Київ : Ваклер, 1996. С. 61–94.
2. Костюк О. Нейроестетичне сприйняття візуального в об'єктах дизайну. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 50. С. 110–115. DOI: <http://doi.org/10.24919/2308-4863/50-16>.
3. Опанасюк О. П. Художній образ: структурна феноменологія і типологія форм: монографія. Вид. 2-ге. Київ : Маслаков, 2021. 320 с.
4. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) : навч. посіб. Київ : Редакція вісника «Ант»; «Фенікс», 2013. 416 с.
5. Цой М. П. Систематизація та конструювання орнаментальних структур (на прикладі корейських національних орнаментів) : автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.01.03. Київ, 2002. 21 с.
6. Щербань А. Л. Орнаментальні трансформації кераміки в традиційній культурі населення Лівобережної України (атрибутика, технологія, морфологія, семантика) : дис. ... док. культ.: 26.00.04. Харків, 2018. 435 с.
7. Юрченко І. Особливості візуального сприйняття орнаменту гуцульської різьби. *Народознавчі зошити*. 2009. № 3-4. С. 520–536.
8. Янішевська Н. С. Геометричний орнамент в образно-пластичній мові українського мистецтва 1910–1930 рр. (культурологічний аспект) : дис. ... канд. мист.: 26.00.01. Київ, 2017. 261 с.
9. Лотман Ж. М. Структура на уметничкиот текст / прев. од рус. јаз. Е. Манев. Скопје : Македонска реч, 2005. 479 с.
10. Boas F. *Anthropology and Modern Life*. London: Routledge, 2021. 226 p.
11. Eliade M. *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Houghton Mifflin Harcourt, 1959. 256 p.
12. Ernst C. *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. Yale University Press, 2021. 256 p.
13. Eco U. *A Theory of Semiotics*. London, Bloomington: Indiana University Press, 1976. 362 p.

References

1. Husserl, E. (1996). *The crisis of European humanity and philosophy*. Kyiv: Vakler [in Ukrainian].
2. Kostyuk, O. (2022). Neuroaesthetic perception of visual in design objects. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 50, 110–115. DOI: <http://doi.org/10.24919/2308-4863/50-16> [in Ukrainian].
3. Opanasyuk, O. (2021). *Artistic image: structural phenomenology and typology of forms: monograph*. Kiev: FOP Maslakov [in Ukrainian].
4. Selivachev, M. R. (2013). *Lexicon of Ukrainian ornamentation (iconography, nomination, stylistics, typology)*. Kyiv: «Ant» newspaper editorial office; «Phoenix» [in Ukrainian].

5. Tsoi, M. P. (2002). Systematization and construction of ornamental structures (on the example of Korean national ornaments). Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

6. Shcherban, A. L. (2018). Ornamental transformations of ceramics in the traditional culture of the population of Left Bank Ukraine (Attributes, technology, morphology, semantics). Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

7. Yurchenko, I. (2009). Peculiarities of visual perception of Hutsul carving ornament. *Narodoznavchi zoshyty*, 3–4, 520–536 [in Ukrainian].

8. Yanishevska, N. S. (2017). Geometrical ornament in the visual and plastic language of Ukrainian art 1910–1930 (cultural aspect). Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

9. Lotman, J. M. (2005). The structure of the artistic text. Skopje: Macedonian language [in Macedonian].

10. Boas, Franz. (2021). *Anthropology and Modern Life*. London: Routledge [in English].

11. Eliade, Mircea. (1959). *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Houghton Mifflin Harcourt [in English].

12. Ernst, Cassirer. (2021). *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. Yale University Press [in English].

13. Eco, Umberto. (1976). *A Theory of Semiotics*. London, Bloomington: Indiana University Press [in English].

*Стаття надійшла до редакції 05.01.2023
Отримано після доопрацювання 08.02.2023
Прийнято до друку 16.02.2023*